

ГЕРМЕНЕВТИКА, РЕЦЕПЦІЯ, ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Ю.Р. Завадський

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

ОДИНИЦЯ ЧИТАННЯ В ГІПЕРТЕКСТІ: В ПОШУКУ ТЕРМІНА (ЗА ПРАЦЯМИ СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ США)

Ця невелика розвідка присвячена визначенню найадекватнішого терміна для позначення одиниці читання гіпертексту. Ця одиниця є функціональним елементом гіпертексту, через який реалізовується несеквенційна природа літературного тексту. Розв'язання цієї проблеми має першочергове значення для опису типології та поетики мережевої літератури та гіпертексту як її складника. Термін „мережева література” охоплює масив літературних творів, котрі сприймаються читачем за посередництвом комп'ютера, а точніше, за допомогою тих технологій, котрі використовує сучасний комп'ютер, і не можуть бути сприйняті в який-небудь інший спосіб (у формі друкованого видання чи передані усно), окрім як за допомогою цих згаданих технологій.

Вагомим та змістово наповненим елементом гіпертексту є відносна семантично цілісна одиниця тексту, яку в сучасному літературознавстві США зазвичай називано “лексія” (фр. “lexie”, англ. “lexia”), а також “текстон” (“texton”) або “поле писання” (“writing space”). Такі науковці, як Дж.П.Лендов, М.-Л.Раєн, Е.Дж.Аарсет та Дж.Д.Болтер, активно використовують ці терміни у своїх працях. Підкреслимо функціональне значення одиниці читання в текстах мережевої літератури в процесі кожного індивідуального читання, яка завдяки інтерактивності та динамічності системи, яка його представляє читачеві, може бути змінена, отже, є способом репрезентації порції над-тексту, створеного автором. Основна функція одиниці читання – передача певного обсягу естетичної інформації читачеві та створення ситуації вибору, в якій він вільний обрати шлях читання засобом активізації певного посилення з подальшою реалізацією свого вибору.

У літературознавстві США було запропоновано кілька термінів, які, на думку науковців, мали б послужити для позначення окремої відносної семантично цілісної одиниці тексту мережевої літератури.

Термін „лексія” був запропонований ще Роланом Бартом у праці “S/Z” [1, 40]. Лексія – це одиниця читання тексту, яка, як правило, відносно завершена, проте по суті пов'язана з рештою одиниць цього ж тексту і має право вважатися його складовою згідно із задумом автора. Деяко подібними є терміни, запропоновані Е.Аарсетом “текстон” та

Дж.Д.Болтером “поле писання”. Відносна семантично цілісна одиниця тексту як етап перцепції літературного тексту може слугувати перехрестям посилань на інші тексти, за змістом пов’язані з даною одиницею. Відносно семантично цілісну одиницю тексту можна також назвати „мінімальною партією тексту”, яка є найменшою кількістю одиниць тексту, достатньою для ситуативної передачі естетичної інформації читачеві. У цьому розумінні мінімальна партія тексту допускає подальше несприймання тексту в тому випадку, коли достатнє для читача ситуативне естетичне враження вже складене. Виміри цієї партії тексту прямо залежать від волі читача. Це обмежене, відносно завершене сприймання літературного тексту не можна ототожнювати з недочитанням книги.

Варто підкреслити деякі аспекти вживання згаданих термінів у теоретико-літературних дослідженнях. У своїй праці “S/Z” Ролан Барт пропонує: “Ми будемо членувати вихідний позначник на ряд коротких фрагментів, які межують один з одним, котрі назвемо *лексіями*, маючи на увазі, що вони являють собою одиниці читання” [1, 40]. Лексія є умовною одиницею, яка функціонально обмежується певним дослідженням і не може претендувати на сталу одиницю, яка має сенс поза його межами. Попри первинне своє значення, термін “лексія” застосовується в сучасних американських літературознавчих дослідженнях у дещо відкорегованому значенні. У праці Дж.П.Лендова “Гіпертекст 2.0” лексія є головним чинником, що дозволяє побудувати нелінійний текст. “Присутність багатьох шляхів прочитання, що зміщує рівновагу між читачем та письменником, а такий спосіб творчачи Бартівський “писаний текст”, також творить текст, який існує значно менш незалежно від коментарів, аналогів і традицій, аніж це є з друкованим текстом. Цей вид демократизації не лише зменшує ієрархічний розподіл між так званим головним текстом і коментарем, який зараз існує як незалежний текст, одиниця читання або лексія, але він також розмиває межі окремих текстів. В такий спосіб, встановлення електронних посилань перетворює наше уявлення про автора та авторську власність, а перегляд цих понять впливає на розуміння автора (і авторства) тексту, що вивчається, і розуміння нас як авторів” [6, 25]. Під лексією розуміється відносно самостійна одиниця тексту, яка характеризується лінійністю, тоді як весь текст є нелінійним, оскільки автор не встановлює єдиної для всіх актів читання цього тексту черговість лексій.

Подібне розуміється під терміном “текстон”. У праці Е.Дж.Аарсета “Кібертекст...” цей термін вживається аналогічно, як і в праці Дж.П.Лендова. Будучи утвореним від лексеми “текст”, цей термін позначає одиницю тексту з погляду комунікації, яка здійснюється між текстом і читачем за посередництвом комп’ютера. У цьому виявляється функціональність текстону. На думку вченого, „текстон описує основний елемент текстовості” [4, 60]. Оскільки термін “лексія” первинно Р. Барт запропонував як одиницю, що може бути виділена лише в контексті дослідження тексту і яка не має сенсу поза ним, ми вважаємо, що на

позначення текстової одиниці в теорії мережевої літератури доречніше було б уживати термін, який не має такої кореляції, а здатен позначити дійсно можливу до вичленення із тексту одиницю, описуючи яку варто підкреслити її сталість та об'єктивність. Те ж саме підтверджує Е.Аарсет у своїй статті „Нелінійність та літературна теорія” [див. 4, 51-86], зазначаючи, що „для Барта лексії не є будівними блоками тексту, але жорсткою та сильною демонстрацією „читання” [4, 61].

Підставою для виділення текстону як текстової одиниці Е.Аарсет вважає такі міркування: „Якщо тексти описуються з топологічного погляду, вони мусять бути вивчені як такі, що складаються із певної кількості менших одиниць та зв'язків поміж ними. До того ж функція цих одиниць повинна відповідати нашому розумінню нелінійності. Не складно поділити текст на графеми (літери), лексеми (слова) або синтагми (фрази чи речення), але жоден із цих елементів не свідчить про нелінійність. Як показують пізніші приклади, позиція окремої літератури або позиція багатьох синтагм, пов'язаних між собою, можуть зробити текст нелінійним. Отож, одиниця, яку ми шукаємо, не є точно обмежена лінгвістичною формою. Ця одиниця, яка найкраще сприймається як потік графем довільної довжини, визначається згідно з її відношеннями з іншими одиницями як зумовлена та відокремлена відповідно попереднім погодженням або механізмам її материнського тексту. Треба зазначити, що ці текстові одиниці зазвичай не порушують граматичних законів мови, але це не має жодного значення для нашого визначення” [4, 62].

На нашу думку, саме термін “текстон” може бути застосований із значенням відносної семантично цілісної одиниці тексту. Його відмінність від лексії в друкованій літературі визначають такі його риси, як сталість та об'єктивність у межах одиничного прочитання, лінійність, відносна завершеність та семантична цілісність. Текстон – це складова тексту, яка характеризується інформативністю та тісним зв'язком з іншими такими ж складовими тексту. Текстоном може бути названий уривок від початку тексту до першого посилання, яке обере читач для переходу на інший текстон, від текстону, на який відсилає читача попередньо активізоване посилання, до іншого посилання і від початку текстону до його кінця. Проте варто підкреслити, що в ході читання мережевого тексту читач із метою укладення послідовного та повного розуміння його змісту змушений дочитувати текстон до кінця для того, аби достатньо вмотивувати повернення на посилання, яке розміщене в його середині. Звернемося до прикладу з повісті „В продовження Ксанаду” А.Роберта (посилання підкреслено): „... You are outside the strange house, which is to the north of you. The road stretches away east and west to the town” [7]. Наведений у прикладі текстон є окремою одиницею тексту, на що вказує його окрема від інших текстонів поява перед читачем. Для того, щоб усвідомити потребу вибору альтернативного посилання серед поданих (а їх три – „strange house”, “east”, “west”), читачеві потрібно ознайомитися з текстоном в усій його повноті, а потім повернутися до певного посилання.

У цьому контексті підкреслимо особливість методологічного підходу, що його застосовують американські науковці. Вказуючи на об'єктивність обсягу текстону (за Е.Дж.Аарсетом) чи лексії (за Дж.П.Лендовом), дослідники не вказують на можливість релятивного підходу до визначення обсягу цієї відносної семантично цілісної одиниці. Можемо припустити, що в процесі написання тексту автор встановив обсяг завершених текстонів, кожен із яких має важливе значення для його авторського над-тексту. З погляду автора, ці текстони мають текстовий обсяг $N_{\text{текст}}$ і мають зміст $N_{\text{зміст}}$ і залежать безпосередньо від задуму автора. Схематично такий текстон можемо зобразити як „А, Б, В”, де „А”, „Б”, „В” – його складові одиниці (мовні одиниці різних рівнів чи мультимедійні одиниці, або ті й інші разом), а їхній комплекс відображає їхню послідовність та цілісність. Припустимо також, що у складі цього авторського текстону знаходиться посилання, таке як і в наведеному прикладі з повісті А.Роберта. Нехай це посилання на схемі позначатиме знак „Б”. З погляду читача, такий текстон може мати дещо інший обсяг. Імовірно, що він збігатиметься з так званим авторським текстonom, але з такою самою ймовірністю його обсяг може бути меншим – від початку до посилання, яке читач може активізувати без подальшого читання цього текстону. Схематично такий варіант текстону можна зобразити як „А, Б” за відсутності третього його члена „В”. Використовуючи лінгвістичну термінологію, можна провести диференціацію парадигми текстону, в якій інваріантом буде авторський, а варіантом – читацький текстон. Відкритим залишається питання про можливість (а особливо потребу) виокремлення інваріанта такого текстону, так само, як і дослідження всього тексту твору без урахування можливостей його варіантної реалізації в процесі кожного індивідуального читання, адже саме на таке сприймання нелінійний текст запрограмований автором.

Описуючи свій термінологічний арсенал, Дж.Д.Болтер у своїй праці “Поле писання: комп’ютер, гіпертекст та історія письменства” говорить: “Під терміном “поле писання” я передовсім розумію фізичний і візуальний простір, визначений певною технологією писання. [...] Кожна технологія дає нам інший простір. Для стародавнього письменства простором була внутрішня поверхня довгого згортка, який автор ділив на колонки. Для середньовічних рукописів та сучасного книгодрукування простором є біла поверхня сторінки, особливо в окремому томі. Для електронного письменства простором є екран комп’ютерного монітора, де текст відображається відповідно до електронної пам’яті, в якій цей текст записаний. Поле писання комп’ютера анімоване, візуально ускладнене і, на подив, покірне в руках обох – і автора, і читача” [5, 11]. Поняття “поле писання” позначає не так одиницю читання, як саме простір, в якому розгортається сцена тексту, тобто розміщені мовні одиниці, що входять до складу цього тексту. Саме інсценованість гіпертексту описує термін Дж.Д.Болтера. Термін “інсценованість” зустрічаємо у працях Р.Сімановського, який його визначає як залежність від носія тексту, що

відповідно створює можливість формування щоразу іншого або відмінного твору в результаті кожного окремого прочитання, відсутність можливості повторного прочитання тексту й повторення естетичного досвіду. На відміну від друкованого тексту, посторінковий обсяг якого залежить від форматування книги, обсяг електронного тексту в мережевій літературі практично нічим не обмежений, за винятком економії пам'яті комп'ютера та оптимізації роботи з цим текстом. Через те спосіб розміщення тексту на сторінці, який постає перед оком читача при переході на певний документ, має важливе значення. Спосіб розміщення тексту, його оформлення, додаткові елементи, які супроводжують текст, сама природа тексту та його зв'язок з іншими текстами засобом гіперпосилань потребує вивчення як цілісної системи передачі вербальної та невербальної інформації за допомогою комп'ютера. Термін “поле писання”, запропонований Дж.Д.Болтером, здатен описати особливий спосіб трансляції інформації засобами сучасних інформаційних технологій.

Як ми вже зазначали, поняття “лексія” і “текстон” практично збігаються за значенням у працях Е. Аарсета та Дж. Лендова, а термін “поле писання” дещо відрізняється від них, оскільки описує не одиницю читання, а простір, в якому текст подається читачеві в процесі читання, і може містити від однієї до безлічі таких одиниць.

Як ми бачимо із класифікації гіперпосилань, яку подає Дж.П. Лендов у праці “Гіпертекст 2.0”, термін “лексія” в його теоретичному розгляді змішується із терміном “файл”, який є “завершеним іменованим зібранням інформації або набором даних чи документом, створеним користувачем” [2, 164]. У межах окремого файлу зафіксовано певну знакову єдність, яка подається читачеві на екрані комп'ютера як текст. Файл є одиницею авторського поділу його власного тексту на частини. Мотиви цього поділу можуть бути відомі лише автору й недоступні ані читачеві, ані дослідникові. Зрештою, читач не має доступу до файлової структури мережевого літературного творіння, і ця структура, як правило, не повинна впливати на читання тексту. Інформація, яка міститься у файлі, та спосіб її подання безпосередньо залежать від волі автора. На нашу думку, ототожнення лексії або текстону з файлом є серйозною помилкою, оскільки лексія або текстон та файл є одиницями різного рівня, і різниця між ними очевидна: оскільки одиниця читання, така як лексія, не є обмеженою одним “полем писання” або ж може міститися в одному полі писання в певній кількості, термін “файл” і “лексія” не тотожні. Відомий гіпертекстовий роман “В продовження Ксанаду” [7] А. Роберта розбитий автором лише на п'ять файлів, тоді як кожен файл містить близько п'ятдесяти текстонів.

Гіпертекстовий літературний текст на практиці, як правило, розбитий на певні уривки, які відносно завершені і містять гіперпосилання на інші уривки або зовнішні тексти. Ці уривки, незалежно від способу їх індивідуального прочитання, можна легко виокремити у відносно самостійні одиниці тексту, котрі й назвемо, за Е. Аарсетом, текстонами. Ці

уривки можуть бути виокремлені об'єктивно без надмірної руйнації тексту, оскільки вони були виокремлені первинно автором і вторинно подані читачеві машиною (комп'ютером, віртуальним механізмом тексту і т.д.). Можемо також припустити ймовірне створення тексту, в якому текстони будуть набувати зміни не лише у своїй черговості, але й самі по собі – віртуальний механізм тексту змінюватиме текстони в процесі читання, і це буде поглиблювати різницю між кожним індивідуальним прочитанням.

Визначення терміна має велике значення для розвитку теорії мережевої літератури та гіпертексту як її складника. На нашу думку, дискусії навколо методології вивчення мережевої літератури, термінології для опису об'єктів, які до неї належать, та її властивостей, а головне, природи мережевої літератури повинні сформувати добру базу для дальшого розвитку теорії літератури, яка би володіла достатнім арсеналом для вивчення новітніх зразків літературних творів.

1. *Барм Р. S/Z* / Под ред. Г.К.Косикова. – М., 2001.
2. Комп'ютерний словник / Пер. з англ. В.О.Соловійова. – К.: Україна, 1997.
3. *Aarseth E.J. Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature.* – The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1997.
4. *Aarseth E.J. Nonlinearity and Literary Theory* // *Hyper/Text/Theory* / Edited by George P. Landow. – The John Hopkins University Press, Baltimore, Indiana, 1994. – P.51-87.
5. *Bolter Jay David. Writing Space. Computers, hypertext and The History of Writing.* – Lawrence Erlbaum Associates: Hillsdale, New Jersey, 1991.
6. *Landow George P. Hypertext 2.0. Hypertext: The Convergence of Comtemporany Critical Theory and Technology.* – John Hopkins University Press. Baltimore and London, 1997.
7. *Robert A. A Further Xanadu* // <http://kamares.ucsd.edu/~arobert/fxanadu.html>
8. *Simanowski R. Autorschaft in digitalen Medien. Eine Einleitung* // *Text+Kritik.* - München, 2001. – Н. 152. – S. 3-21.

Summary

The essay is dedicated to investigation of a reading item as a functional element of hypertext. Solving of this problem is essential for the description of typology and poetics of hypertext as a part of net literature.

Стаття надійшла до редколегії 22.08.05